

IV. MISCELANEA**ȘCOALA CONFESIONALĂ ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA
ȘI VIAȚA CULTURAL-BISERICESCĂ DIN PERIOADA
DUALISTĂ****ROMANIAN RELIGIOUS SCHOOL IN TRANSYLVANIA AND
CULTURAL LIFE OF THE CHURCH DURING DUAL TIME****Teodor PĂTRAUȚĂ**

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

Abstract

The author insists on placing the paper on the institutional profile of the religious school. Then submit their organizational diversity because of organizational differentiation and teaching of religious institutions that sponsored and guided. Organizational and educational factors were subordinated guidance Orthodox dioceses, Roman Catholic, Greek Catholic, Lutheran, etc of Transylvania and the Transylvanian school system that was not uniform. Training and cultural functions of religious schools in Transylvania near them but they have increased relational capacity Transylvanian religious schools. Depending on their particular cultural and religious schools teaching Transylvanian established cooperative relations in the system but also with religious institutions, education (schools), meetings and cultural associations of the entire Romanian space, met through the establishment of the historical cultural context factors to strengthen national unity.

Key words: *religious school, organizational factors, cultural and church life, education, protection, national values*

Cuvinte cheie: *școală religioasă, factori organizaționali, viață culturală și bisericească, educație, protecție, valori naționale*

Școala confesională românească din Transilvania a fost un puternic factor de apărare a limbii, păstrare a tradițiilor, credinței și cutumelor care reglementau viața în familie și de ocrotire a valorilor naționale. Școala confesională a fost o realitate educativă organizată pe baza unor principii pedagogice afirmate prin lege după 8 iunie 1867 dată la care împăratul Francisc Josif s-a încoronat ca rege al Ungariei și a decretat încorporarea de către Ungaria, a Transilvaniei. Parlamentul maghiar a acționat cu rapiditate pentru a vota în 1868 două legi cu urmări de lungă durată asupra naționalităților din imperiul și asupra sistemului lor de învățământ. Legea învățământului din 1868, care ne interesează în privința stabilirii profilului școlii confesionale se preciza că dreptul de a înființa școli îl au statul maghiar, confesiunile religioase și societățile publice: asociații, organizații, reuniuni. Comunitatea românească din Transilvania dispunea de două puternice confesiuni: ortodoxă și Greco-catolică și deci au avut dreptul legitim de-a înființa școli în sate și orașe, acolo unde era o instituție bisericească și o parohie în jurul ei. Legea învățământului din 1868 sau Legea X X X V III stabilea că autoritatea care înființa școala, adică statul, confesiunea și asociația publică, aveau dreptul de-a stabili limba de predare [1]. In

mod firesc aceasta era limba maternă pe când în școlile înființate de stat predarea se făcea în limba oficială de stat.

Înființarea școlii confesionale a fost însoțită și de anumite obligații. Autoritatea tutelară a școlii era comitetul parohial, subordonat la rândul său protopopului care avea atribuții și de inspectori școlari, foarte vizibile cu ocazia examenelor finale (de sfârșit de an școlar) și a controlului frecvenței școlare. În cadrul consistoriului eparhial funcționa și Senatul școlar ca secție specializată în domeniul învățământului. Referentul șef al senatului era autoritatea executivă care și puneă pecetea personalității sale asupra marilor probleme școlare ale timpului. Consistoriul din Arad a avut în acest timp ca referent școlar pe George Popa figură impunătoare asupra școlii transilvănene, asupra căreia încă se mai stăruie. [2]. Confesiunea dispunea de dreptul de a înființa școli populare și avea obligația de a suporta toate cheltuielile de înființare, organizare, funcționare și întreținere a localului școlii. Învățătorul confesional avea în subordinea sa 3 clase de elevi, al căror număr total nu putea depăși limita 80. Salarizarea învățătorului se făcea de către comitetul parohial local. Salariul era diferit de la școală la școală, de la localitate la localitate fiind stabilit de către comitetul parohial în funcție de posibilitatea materială a locuitorilor, așezării respective, avea următoarea structură: aproape jumătate consta din bani în monedă austriacă iar cealaltă jumătate în bunuri agricole: cereale, lemne, carne, lumânări, paie, fân, fasole, cartofi etc. Fondul de salarii se constituia și se întreținea din veniturile realizate din donațiile credincioșilor-tasul școlar –și din suma provenită din darea culturală de care vorbește referentul școlar Gheorge Ciuhandru în 1917 în care analizează “jertfa de bani adusă pe altarul școlii confesionale” [3]

Sistemul de învățământ confesional transilvănean avea un evident caracter divizibil din cauză că românii nu dispuneau de o metropolie independentă care să fie egală cu cea a sârbilor. Românii dispuneau însă de o personalitate ierarhică puternică, om tenace cu mare influență și ascultare în cercurile imperiale. Această personalitate era Andrei Saguna, care în 16/28 septembrie a reușit să organizeze la Sibiu cel dintâi congres național bisericesc al românilor ortodocși din Transilvania [4]. Înțeleptul ierarh transilvănean a reușit să lupte pentru drepturile religioase ale ortodocșilor transilvăneni și a reușit. În 28 mai 1869 împăratul a sancționat Statutul Organic care stabilea principiile democratice ale autonomiei bisericești și asigura conducerea modernă a activităților culturale. În 24 decembrie 1870 împăratul a semnat decretul de reînființare a mitropoliei ortodoxe române în Transilvania cu arhiepiscopia Sibiului și episcopiile Aradului și Caransebeșului în aria sa de acțiune. În acest fel școala confesională ortodoxă română din Transilvania a devenit o instituție modernă pentru poporul român pentru promovarea lui culturală. În satele transilvănene se afla o puternică rețea de școli confesionale românești al căror număr se ridica în 1869 la 2569 după cum ne informează “Școala practică”, [5]. Evoluția lor a cunoscut fluctuații. S-a stabilit cu timpul încât în 1881 funcționau 2781 de școli confesionale românești. Cel mai mare număr era deținut de sub sistemul școlilor ortodoxe. Cauza acestei fluctuații, subliniază “Școala practică”, era asuprirea populației românești în special după 1876, tendințele opresive ale autorităților administrative și politice ungurești determinând închiderea unor școli. Centru de conducere al școlilor confesionale ortodoxe era Sibiul, iar al celor greco-catolice era vigurosul centru cultural Blaj. Instituțiile școlare din această modestă așezare de pe țarnave a fost puternice centre de gândire pedagogică, de creație cultural științifică și de constructivist științific în domenii variate: lingvistică, istorie, pedagogie, culturologie, geografie, publicistică. Alte centre școlare transilvănene au îmbogățit prin trudă și creație patrimoniul cultural-științific românesc. Amintim: Beiușul, Lugojul, Oradea, Gherla, Nasaud. În jurul acestor centre culturale bisericești greco-catolice a funcționat școli populare confesionale greco-catolice în localități din câmpie: Nădlac, Șeitin, Semlac, Beliu, Bocsig, Gurba, Mocrea, Șiria, Simand, Târnova. Exemplificări multiple se pot face pentru Banat, Bihor și centrul Transilvaniei. Conceptele culturale științifice cu care s-a operat în aceste centre au fost: națiune, cultură, progres, spiritualitate etc. Ele au constituit doctrinele pedagogice și culturologice cu care au operat Timotei Cipariu, Simion Barnuțiu, George Baritiu, Ioan Rațiu și neîntrețuții directori școlari

de după unire: Ioan Fodor (Timisoara), A.Comsa (Cluj), Petre Suci (Turda). De aici au fost aleși și alți sârguitori ai învățământului românesc: Octavian, Al.Borza, Gavril Precup Valeriu Seni [6].

Școala confesională românească din Transilvania a fost o instituție complexă, cu structuri diferențiate în raport cu funcțiile lor educative: corul școlii cu rol prioritar de educație estetică; biblioteca școlară care era organizatorul lecturii elevilor; grădina de pomi ca spațiu adecvat pentru practica agricolă a elevilor; formația de cântec și dans românesc; formație de teatru școlar. Toate aceste structuri aveau ca membri ai lor elevi înzestrați, care întrețineau relații de cooperare cu membrii comunității opștești și se bucurau de sprijinul și încurajarea părinților și a locuitorilor satului. Funcțiile corale conduse de învățătorul Nicolae Ștefu (Cuvin și Șiria)

Mihai Vidu (Hălmagiu), C.Sabau (Ineu) de membrii familiei Sepetian din Chizatau, Iuliu Putici (Lipova), Traian Givulescu (Radna), Ion Vancu (Șiria și Arad), Nicolae Firu (Oradea), Ion Vidu (Lugoj) sau afirmat ca formații corale active în satele bănațene și crișene și au contribuit la cultivarea dragostei față de melosul românesc. Ion Vidu, Nicolae Firu, Ion Busita și mulți alții au dus “dorul de frați” la Arenele Române în 1906 în Capitala României înflăcărâte de fermecatoarele formații corale bănațene și crișene. Sub raport cultural-pedagogic ele au fost factori de difuziune a valorilor produse de forța creatoare a poporului. Deschiderea culturală a școlii confesionale românești în Transilvania a fost plenară și a consolidat relațiile de cooperare educativă cu instituțiile școlare și culturale extracarpătice. Pe acest fond spiritual s-au înălțat construcțiile- școala, formații teatrale, asambluri corale, publicații pedagogice care au consolidat spiritul unirii.

Înzestrată cu aceste atribute de relaționare constructivă cu instituțiile culturale ale timpului, școala confesională transilvăneană de toate nuanțele organizatorice a fost un factor puternic de diversificare și consolidare a relațiilor ei cu așezămintele bisericesti din aria culturii. Aceste relații de pedagogie a difuzării și formării culturale au dăinuit și au fost înregistrate în anii dualismului austro-ungar de marile construcții culturale transilvăne: Astra, Fondul de teatru român, puternicile asociații învățătoresci în truda și reușita lor au fost analizată și evaluată de sinoadele episcopesti și mitropolitane. În anii interbelici de consolidare a României întregite, întreaga lor activitate socio-culturală a fost analizată ca proces de comunicare cultural-educativ în lucrările „Școlii sociologice” de la București condusă de profesorul Dimitrie Gusti.

Țelul nobil al strădaniilor dascălilor transilvăneni a dobandit o exprimare clară și fără echivoc în 1910 sub pana lui Andrei Barseanu care în 1910 la Dej afirma: “idealul năzuințelor noastre de un lung șir de ani nu este altul decât crearea unei culturi naționale românești, potrivit însușirilor etnice ale poporului nostru “[7]. Dreptul unui popor de a aspira la cultura națională era considerat de Andrei Barseanu ca “drept natural de căpetenie al aceluia popor “.Tot în 1910 Gr.Borgovan semnala grija cu care Alexandru Odobescu a participat la elaborarea manualelor școlare pentru clasele primare, unde copii trebuie să găsească modele fermecatoare de limbă strabună [8]. Pedagogul transilvănean care a așezat la baza procesului învățării din școala confesională principiul considerării limbii materne ca matrice educativă a fost profesorul de pedagogie din Sibiu –Petru Span. El a introdus în terminologia pedagogică a timpului sintagma “dreptul limbii “și a apelat la Secția școlară a Astei, în cadrul căreia activau sute de învățători, profesori și preoți, să contribuie la activizarea procesului învățării prin utilizarea metodică a poveștilor, cântecelor și vorbelor de duh în educație [9]

Între instituțiile educative de pe ambele versante ale Carpaților a fost un continuu schimb de oameni, publicații și idei privind dezvoltarea școlii românești. Aceste schimburi a stimulat procesele cultural-pedagogice din numeroase școli românești de la Bârlad până la Turnu Severin. Școala confesională Transilvăneană și toate instituțiile și asociațiile atașate ei au devenit nu numai surse de informații pedagogice ci și factori generatori de acțiuni constructive și de inițiative creatoare în numeroase școli primare și medii din Principatele Unite. Să ne gândim la activitatea rodnică a unor directori de școli. Să ne gândim la Vasile Manineanu, originar din Turches (Brașov), profesor la Caransebeș de unde 1884 pleacă la Focșani apoi în 1885 se stabilește la București ca profesor la vestitul liceu de la “Sf. Sava “din capitala țării. Peste 2 ani pleacă în Germania într-o excursie de

studii pedagogice, vine la București încărcat de informații și povețe pedagogice. Urmează un deceniu de activitate rodnică pe egorul Școlii Normale din București, când resimte puternic ideea îmbogațirii sectorului practic.

Înfințează școala de aplicație, de pe lângă școlile normale departamente care și azi, după peste un secol de existență sunt departamente active, dinamice, de practică și experimentare pedagogică în toate instituțiile de formatori din țară .

De altă nuanță pedagogică și culturală este activitatea profesorului din Năsăud Iuliu Moșil care după o experiență didactică la liceul din Slatina, primește în 1894 atribuțiile de director al gimnaziului din Țirgu Jiu. Aici se află în slujba unui grup școlar dinamic, cu sute de elevi dornici de acțiune care se găseau într-un mediu cultural modest în inițiative culturale, sportive, școlare, creatoare. Iuliu Moșil caută și găsește soluții antrenând clase, grupuri mai mici de elevi, diriginți, în domeniul muzeografiei pedagogice [10]. Directorul școlar târgujean caută și găsește: muzeul gorjan și muzeul sateanului. Societațile culturale Luminarea sateanului din Bumbesti-Jiu localitate cu urme romane, Amicul poporului din Bălanești, le devin și ele parteneriate. Pentru a da posibilitatea elevilor să se miște într-o arie culturală mai extinsă, Iuliu Moșil a sprijinit apariția revistei „Amicul Tinerimei”, a introdus ore de sport pentru elevii care optaseră pentru mișcare, pescuit și mici excursii și nu a uitat de înființarea bibliotecilor de clasă. Colaborator sau la conducerea liceului, Ștefan Bobencu din Brașov, a fost închis la Vat unde l-a întâlnit și pe Ioan Slavici, a lărgit cercul publicistic deschis elevilor liceului prin publicarea numărului liceului-obicei transilvănean, a ziarelor Romanomul, devenit între timp Unirea neamului. Tot Ștefan Bobancu a inițiat sărbătoarea unei zile însemnate din istoria orașului an special a zilei de oprire la Jiu a trupelor germane invadatoare. Ștefan Bobancu a creat în Țirgul Jiu tradiția ocrotirii limbii române și a recurgerii la istorie pentru educație patriotică a elevului.

Pe meleagurile moldovene a activat și Ion Popescu, sătmarean cu studii la Baia Mare și Blaj. După o experiență pedagogică îmbinată cu activități sociale desfășurate în Bârlad în 1870, Ion Popescu a fost numit director al Școlii Normale din Bârlad la a cărei conducere a rămas 21 ani. A dat procesului pedagogic de formare a învățătorilor o direcție practică în sensul pregătirii lor pentru activitatea desfășurată în satul moldovean, de îmbunătățire a calității vieții prin învățătura localizată, dă idee îmbunătățirii vieții materiale a țăranului moldovean. A urmărit să prezinte elevilor săi modele de la școlii confesionale bine organizate și conduse, exemple de sate transilvănene înfloritoare cu gospodării înzestrate cu tot ceea ce gasea timpul pentru agricultura modernă prin efectuarea de excursii în sate transilvanene pentru a înțelege de către elevii normaliști a metodelor raționale de organizare a gospodăriei țărănești și prelucrare a pământului. Trecerea timpului a semnalat ineditul și valoarea acestor excursii precum și valoarea educativă a viziunii sale de îmbunătățire a vieții țăranilor prin posedarea de către ei a științei și practicii agricole.

Procesul de formare a învățătorilor români în viziunea înaintată de ridicare a civilizației satești a stat în atenția și a altor profesori de pedagogie de la școlile normale din România .

Amintim în acest sens activitatea pe care au desfășurat-o Ion Bădulescu, Gr.Borgovan și Ștefan Velovan. Ion Badilescu a desfășurat o rodnică activitate culturală și școlară în Sibiu

între anii 1854-1857 iar în acest din urmă a trecut în România. S-a stabilit în București, a fost director al liceului “Matei Basarab”. În 1870 a fost chemat la conducerea noi instituții școlare a “ Societații pentru învățătura poporului roman” pe care a condus-o până în 1873 sfârșitul vieții sale. A militat pentru înființarea și extinderea subsistemului de instituții pedagogice cărora le-a atribuit o funcție socială: educarea tineretului sătesc. A militat pentru înființarea școlilor de aplicație și dotarea școlilor pedagogice cu biblioteci, laboratoare, complexe sportive etc. A fixat ca obiectiv al activității educative din școlile normale formarea învățătorului modern și a reușit să aducă acest concept și în dezbaterile parlamentare. Din aria de activitate a unei școli normale Școala normală din Gherla a provenit și curajosul V .Gr .Borgovan. S-a stabilit în București unde a colaborat cu Al Odobescu. În 1900 ocupa catedra de pedagogie de la Bârlad ca peste un an să se transfere la liceul “Sf.Sava” din București. De aici, peste un deceniu pleacă într-o noua direcție a

tării: spre Turnul Severin unde e numit director al Școlii Normale. Aici, presimțind că se apropie pericole față de țară inițiază o strânsă corespondență cu preparanzii de peste munți îndemnându-i să fie solidari “la nevoi și la durere” și asigurându-i că “gandul de zi și noapte al normalștilor severineni e Transilvania” Lucrările de metodică publicate de Borgovan în anii grei ai războiului au ca obiectiv pregătirea învățătorului pentru activitatea cotidiană de predare a metodicii, conducere a activităților instructive și practice ale elevilor și de valorificare educativă a conținutului lecțiilor de citire. Colegul său de pedagogie de la Școala normală din Craiova, Ștefan Veloveu, studiasse la Viena și Golha unde a funcționat un timp ca profesor la școala de aplicații a Universității (seminarul pedagogic) de unde a venit în toamna anului 1877 ca profesor preocupat de problemele de metodologie. În 1893 e chemat ca profesor de pedagogie la Școala normală din București iar în 1896 e transferat la Craiova.

Întreaga sa activitate de reflexie pedagogică a fost subordonată unui singur țel: să contribuie la afirmarea pedagogiei ca știință bazată pe legi. Timp de 49 de ani a slujit învățământul pedagogic românesc și a făcut din pregătirea metodologică a viitorilor învățători principalul sau obiectiv profesional. A reflectat asupra principiilor pedagogiei herbartiene în studiul său Școala lui Herbart și pedagogia la români a criticat exagerările pedagogiei herbartiene.

Și-a bazat activitatea sa practică pe ideea că educația care se dă tineretului român să corespundă psihologiei sale. El a cerut colegilor săi să se orienteze corect asupra ideilor pedagogice receptate prin diferite reviste și să nu se înroleze în cortegiul metodic al oricărui strică-minte care vine din străinătate cu învățături denaturate și străine firii noastre.

Dintre autorii de manuale școlare din domeniul limbii și literaturii române, doi dintre ei, ambii fii de transilvaneni, copii născuți în 1841 sub zodia revoluției pașoptiste, s-au bucurat de o reală simpatie publică datorită faptului că ei au făcut din literatură și “unire-n cuget și simțiri”, factori de eliberare națională. Ambi s-au aplecat spre studiul limbii române pentru faptul că între copertile cărților de limba română erau comori de înțelepciune cei doi au fost Mihai Strejanu și Ion Manliu. Primul a fost format în sălile de curs ale Facultății de Litere București și după 1881 profesor la liceul din Craiova. Studiul său “începuturile renașterii naționale prin școli” “apărut în 1891 e reprezentativ pentru modul sau de gândire pedagogică. Distinsul profesor caută în școli modele umane pentru tineretul patriei sale și s-a oprit asupra lui Simion Barnutu ca om reprezentativ al generației pașoptiste. Profesorul Ion Manliu a fost un profund cunoscător al complexității vieții școlare bucureștene.

Ani în șir a fost profesor al școlii centrale de fete din București și mai mulți ani a îndeplinit atribuțiile de revizor școlar al orașului București. În această calitate a manifestat o deschidere europeană în domeniul pedagogiei comparate și a urmarit să obțină aspecte valoroase din sistemul de învățământ existent în Austria. Spirit meticulos, s-a îngrijit ca manualele sale să ofere elevilor pagini de utilizare corectă a limbii române în explicarea conceptelor științifice. Utilizarea în timp a manualelor sale e impresionantă “gramatica limbii române” manual de bază în anii de studii gimnaziale a fost editată în 44 de ediții succesive iar “etimologia” a fost tipărită în 66 de ediții. Talentul său de organizator și îndrumător al procesului învățării l-a făcut cunoscut ca o figură luminoasă de formator de dascăli.

Cunoscut prin încercările sale de fundamentare științifică a introducerii lucrului manual în școală, George Marian și-a largit mereu aria sa de activitate prin participarea sa la expoziții de lucru manual, utilizarea în cărțile sale a sintagmei “industrie de casa” și călătoriile sale în Germania pentru a se documenta și teoretic asupra valorii educative a lucrărilor practice în școală. În anul 1892 a fost chemat să ocupe catedra de lucru manual la Școala normală București. Era un act de verificare practică a modalităților de organizare și valorificare educativă a lucrărilor practice în școală. În activitatea pedagogică a lui George Marian se împletesc 3 componente cu întregul lor cortegi de învățăminte: activitate practică în cadrul școlii, deci conducere procesului de dezvoltare a simțurilor și formare educativă prin participarea la varietatea lucrărilor practice; acțiuni exploratorii de cunoaștere a realului educativ în domeniul lucrului manual din alte școli și țări, deci

comparare cu alt reper; meditație pedagogică menită să întărească sursele de energie sufletească ale educatorului.

George Marian a fost un european al timpului său care a cercetat școli din Ungaria, Austria, Germania, Franța, Danemarca, Elveția, Suedia și care, ca și înțelepții săi contemporani Petre Pipos și Onisifor Ghibu a spus colegilor săi: “dăruiți-vă școlii dacă vreți să înălțați poporul “

Am prezentat frânturi din viața zbuciumată a școlii confesionale românești. A fost o frică a timpului istoric de trăire a asupririi naționale. Școala confesională românească a trait până în vara lui 1919. O alta i-a luat locul: Școala generală, obligatorie, egală, gratuită, pentru toți copiii țării. E școala timpului de consolidare a democrației, a procesului de europenizare și al stingerii urii și certurilor dintre frați care ne dezbină și ne macina de la Herodot încoace. La sfârșitul analizei socio-culturale din paginile precedente câteva concluzii se impun atenției cititorului. Școala confesională românească din Transilvania a fost o instituție cultural educativă puternică, capabilă de activități complexe ce au depășit valoarea actelor cotidiene de cumnicare socială datorită structurilor ei variate: case, bibliotecă, grădina de practici economice, echipa de dans și de gimnastică, formații de teatru școlar și săli de lectură pentru adulți. Toate au generat energie sufletească înflăcărare și înălțare spirituală în viața comunității satului românesc. Prin slujitorii ei școala confesională a intrat în relații de cooperare și ajutor cu alte școli, cu alte instituții culturale bisericesti și astfel a fost esența baza rezistenței românești în fața tuturor încercărilor istoriei. Elementul de rezistență al acestei întinse construcții culturale a fost spritul de sacrificiu al poporului pentru școli. Atașamentul popular pentru școala confesională nu a putut fi învins de nici o forță agrsivă a unei administrații guvernamentale ostile și nici de stihiiile revoluțiilor și războaielor. Datorită varietății rolurilor slujitorilor săi și relațiilor complexe cu comunitatea satului școala confesională s-a integrat în unitatea de simțire și acțiune a counitați românești și a devenit una din forțele revoluționare a spritului de solidaritate și unitate națională. Prin întâlnire cultural pedagogică și acte creatoare în aria școlară, educativă, slujitorii școlii au contribuit la promovarea culturală a poporului. Alături de biserica stramoșească, școala confesională s-a afirmat ca una din forțele de trăinicie și dăinuire în timpuri istorice.

BIBLIOGRAFIE

1. Vasile Popeangă, ”Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918”, Comitetul de cultură Arad, 1976 p. 5.
2. Teodor Gal ”Giorgiu Popa, pedagog și organizator al învățământului“, Napoca-Star, Cluj-Napoca 2000.
3. Școala noastră populară și darea culturală “Diecezana “Arad, 1918, pg 35.
4. Ioan Lupaș, “Mitropolitul Andrei Saguna”, Sibiu, 1925, Tiparul, Tipografia arhidiecezane p. 56.
5. Școala generală din Ungaria în anul 1881, în nr. 10, anul 1882, p. 315.
6. Anuarul institutelor de învățământ greco catolice din Blaj /pe anul școlar 1919/1920, Blaj 1920.
7. Vezi Transilvania, nr. 5 anul 1910, p. 310.
8. Gr.Borgovan “Amintri despre Alexandru Odobescu“, în Transilvania nr. 6, anul 1910 p. 440.
9. Petru Span “Reforma învățământului poporal în fața pedagogiei“ în “Telegraful român“ anul LII 1904 nr. 49.
10. Vasile Popeanga “Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire“ Editura didactică și pedagogică București, 1974 p. 128.